

ÉRTESÍTŐ

*ПУБЛИКАЦИЯ — NOTES ET DOCUMENTS — NOTES AND DOCUMENTS —
NOTIZIEN UND NACHRICHTEN — NOTIZIE E DOCUMENTI*

SECRET

SZILÁGYI JÁNOS

JELENTÉS A FŐVÁROSI ÓKORTÖRTÉNETI
(AQUINCUMI) MÚZEUM KUTATÁSAIRÓL
ÉS SZERZEMÉNYEIRŐL
AZ 1945—1948. ÉVEK FOLYAMÁN

Az aquincumi múzeum¹ (Budapest főváros ókortörténeti múzeuma) az 1945/48 években elsősorban a múzeumépület körüli rommezőben folytatta a még ki nem kutatott terület-darabok feltárását. Ezenkívül csak (a szomszédos Pók-utca elején) a polgárváros északi falának egy szakaszát, majd a Belső Bécsi-úton, a Bohn-téglagyár területén egy kőkoporsó-csoportot volt módunkban újra felszínre hoznunk.

I. ÁSATÁS AZ ÓSLAKÓK TELEPÉHEZ TARTOZÓ(?) TEMETŐBEN

A Bohn (Victoria-)téglagyár területén már régebben² is számos római- és középkori emléket találtak. Feltételezték, hogy római út vonult át a gyár telkén, amelyet kőkoporsók, kőlap- és téglasírok, egyszerű földbetemetések halmocskái és négyszögalaprajzú, kőkerítéses sírkertek szegélyeztek. (1. kép).

1948 június 16-án a téglagyár (Bécsi-út 166 szám) a Farkastorki-út melletti kerítése³ mentén (a »présház« közelében) vízcsőfektetés végett árkot húzatott. Ennek ásása kapcsán került napfényre az első kőkoporsó sarka. A gyár vállalatvezetője szíveskedett értesíteni a múzeumot. Az így nyert nyomot követtük és feltárhattunk négy szárkofágot, amelyek közül kettő sértetlen, feltörtlen volt. (2. kép). Tudvalevőleg a legritkább, hogy ép kőkoporsót talál a régész ásója.

Mindegyik kőkoporsón *üres* maradt a *feliratnak szánt mező*. *Lelet is kevés* mutatkozott, de ez a negatívum, hiányosság is *jellemző* az itteni ókori települők *gazdasági helyzetére*, nem »rómaiak« műveltségére (nemzetiségére?) és nyomorára.

Az elsőnek előkerült szárkofág (a legmagasabban!) hossza 195, szélessége 84, magassága 72 cm (belvilág a ládarészben). A kőoldalfal vastagsága 10—13—15 cm között változik. A fedőlap 240 cm hosszú volt.

Két sorban öt csontváz^{4a} került napfényre a föld eltávolítása során.

A felső és az alsó csontvázsorok két külön temetkezési periódus: az alsó sor ókori fekete humuszban, a felső pedig agyagrétegben került napfényre. Mellékletet csak az alsó sor női csontváza mellett találtunk: egy *vas karperec* darabjait a karján és *aranyláncocskát* a derekánál (nyaklánc gyöngyszemekből) és elkarparva (a kifosztás alkalmával?) a csontvázról két kis *aranyfülbevalót* (3. kép).

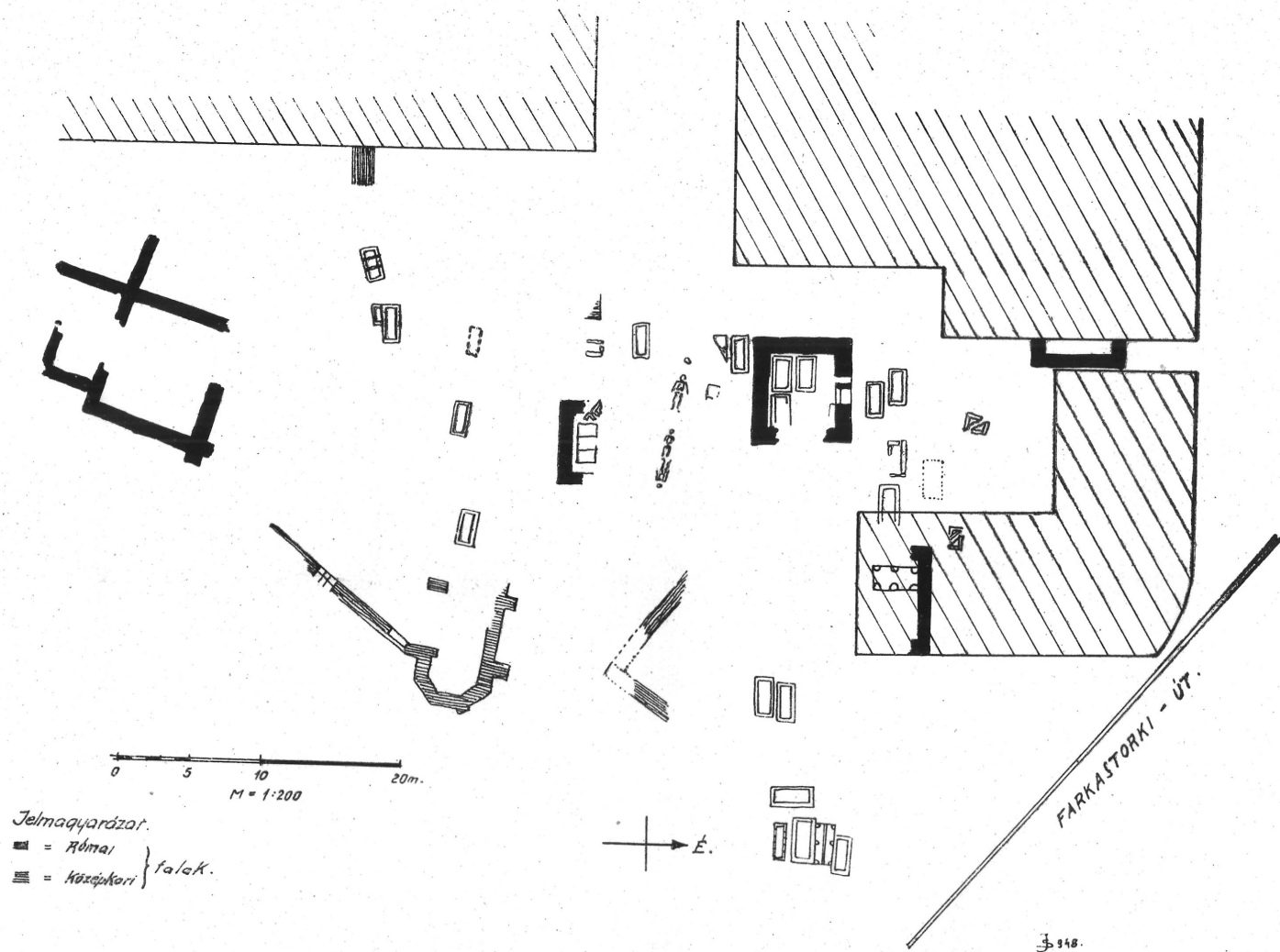
A csontvázak közül négyet hanyattfektettek, csak a gyermeket temették el felhúzott lábbal. Lábuk K-en, fejük Ny-on feküdt. Hasonlóan helyezték be a tetemeiket abba a két szárkofágba is, amelyeket épségben, feltörtlenül szabadítottunk ki másfél évezred por- és iszap-

¹ Az áramátalakítótelep mellett, a Lötér-udvarán végzendő ásatás vezetésére Nagy Tibor kartársamat kértem fel, aki ott, a *déli városkapunál*, egy *vendégfogadó* (»hospitium« vagy »deversorium«) maradványait kutatta ki.

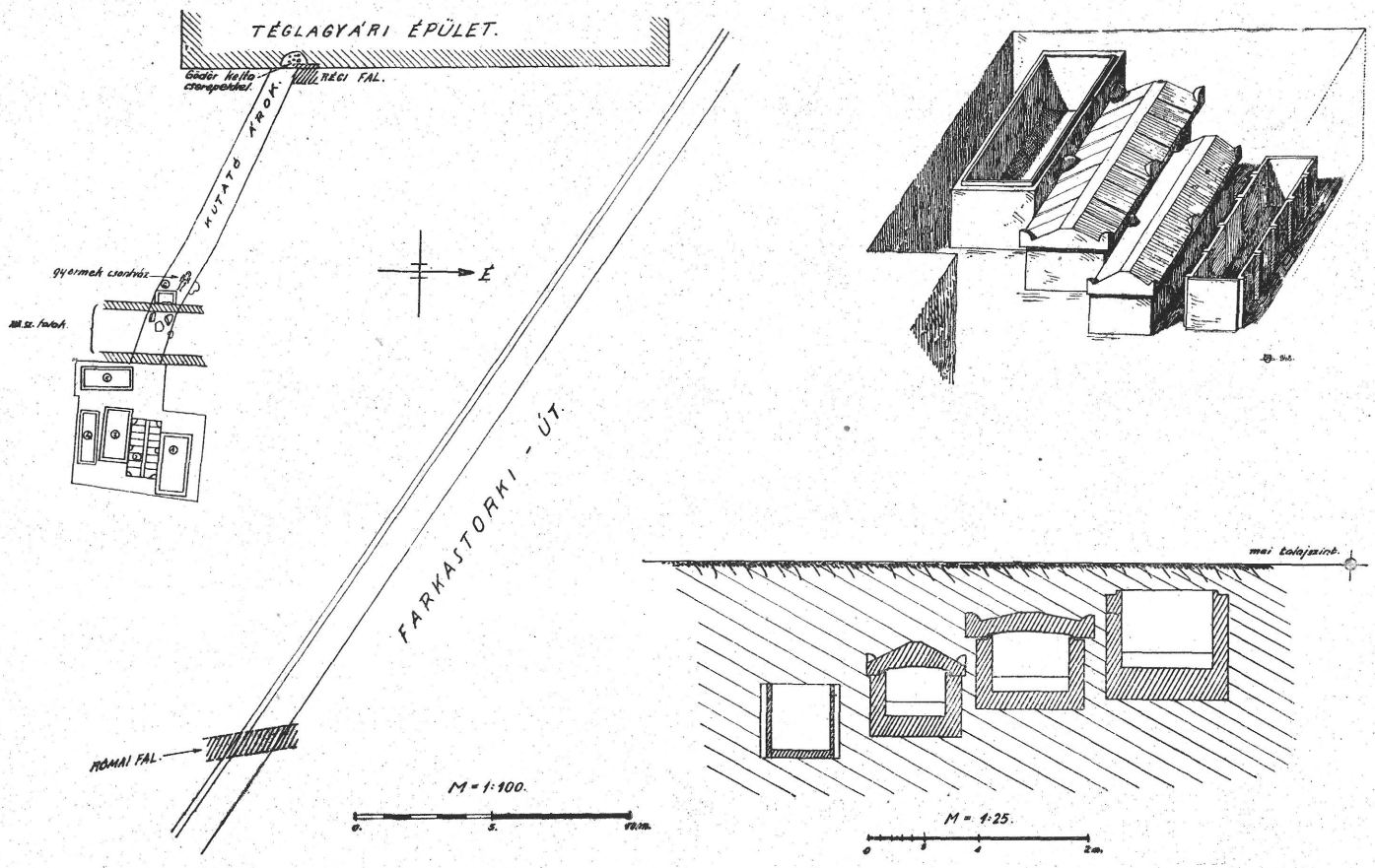
² Legutóbb Foerk Ernő zavaros cikke (»Újabb leletek a Viktória telkén«, Budapest Régiségei X. k., 1923, 74—80. old., térképpel, amelyről a tájolás is lemaradt) szövegéhez ezekhez, majd sajnálatosan szűkszavúan (: Budapest története I/2. k., 1942, 468. old.) Nagy Lajos. A Foerk-féle térkép hiányosságait Schauschek János pótolja.

³ Kőkoporsócsoporthoz letünk Ny-i szélé, amint Schauschek János megállapította, 8 m-re fekszik K-re a régebben kikutatott temetőrésztől. (Jobb alsó sarok: 1. kép).

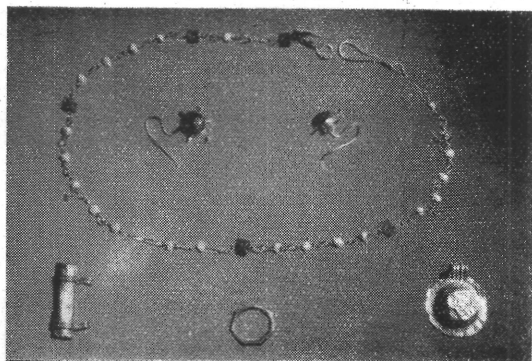
^{4a} Felül 149 cm hosszú férfi és 141 cm hosszú női, alul 130 cm hosszú férfi, 120 cm hosszú női és egy 70 cm-es gyermek váza.

1. kép. — Római- és középkori leletek a Bohn-téglagyár területén. Legújabb ásítás : ÉK-i sarok.

2. kép. — Rajzok a Bohn-téglagyári kőkoporsócsopotról. Balról: alaprajz az 1948. évi ásatásról.

3. kép.

Nyaklánc, fülbevalók, »gonoszelhárító« amulettek (alsósor) a kőkoporsókból.

takarója alól. Várakozásunkban azonban családunk kellett, mert a kisebbik kőkoporsóban^{4b} egyetlen csontváz mellett csak egy üveg (? agyag ?) edény egészen elmállott cserepei mutatkoztak (4. kép).

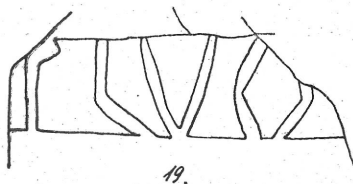
Az ókori fosztogatóktól megkímélt másik szárkófágban⁵ két váz csontjai (kissé) összefonódtak. Az É-ra fekvő vállpercénél három darab

arany »bajelhárító« tárgy (amulett⁶) került elő: egy hengerformájú és egy kerek »bulla«, valamint egy hétszögű (a »7« varázsszám volt!) gyűrű (?) (alsó sor; 3. kép). Mindhárom fonalra vagy láncra fűzve nyakban hordta babonás elődünk.

4. kép.

Az egyik kőkoporsó tartalma.

19.

20.

21.

5. kép.

Csapattest- és parancsnoknevek téglabélyegeken.

A negyedik (feltört) kőkoporsóban⁷ két tetem összekevert csontjai között csak kelta jellegű agyagedénycserepek maradtak fenn a tudományos kutatás számára.

A kőkoporsócsoport mellett egy téglasír került napfényre. Fedőtéglái bezuhantak. Fosztogatók működtek ebben is. Két csontvázat találtunk, mint 4. századvégi (?) temetkezés⁸ maradványait. A késő rómaikori zöldes-sárgás mázas csereptöredék is ebből a korból eredhet, amely innen került elő. A felhasznál⁹

^{4b} A ládarész hossza 208, szélessége 84, magassága 46 cm (oldalfallal együtt). Csak részben télt meg iszappal.

⁵ Méretei: 212 × 98 × 66 cm. A két ép kőkoporsó fedőlapjait a ládarésszel mészhabarccsal, sőt helyenkint ólommal erősítették meg, az iszap mégis behatolt és a magasabban fekvő szárkófágot színültig megtöltötte az agyagiszap. Az ólomragaszték a téglagyári vegyészek szerint súlyosabb fajsúlyú, mint a mai.

⁶ Ld. a 65.-j.-t.

⁷ A ládarész 198 cm hosszú, szélessége 85, magassága 86 cm (oldalfalla együtt).

⁸ A téglából összerakott koporsó hossza 196 cm, 66 cm széles, 68 cm magas (négyoldalú hasábalak).

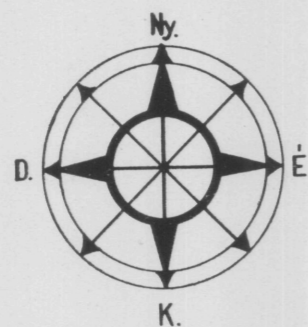
⁹ A téglasír egyik csontváza térdig 96 cm hosszú. Az alsó lábszár elvált a törzstől. Egyébként a csontvázak részei helyükről elmozdultak és keveredtek. A térdízület körül üvegcserepek elmállásai mutatkoztak (üvegcorsó nyomai?).

AZ AQUINCUMI

POLGÁRI VÁROSRESZ

= 1948-IG FELTÁRT RÉSZE.
MÉRTÉK = 1:500.

0 5 10 20 30 40 50m

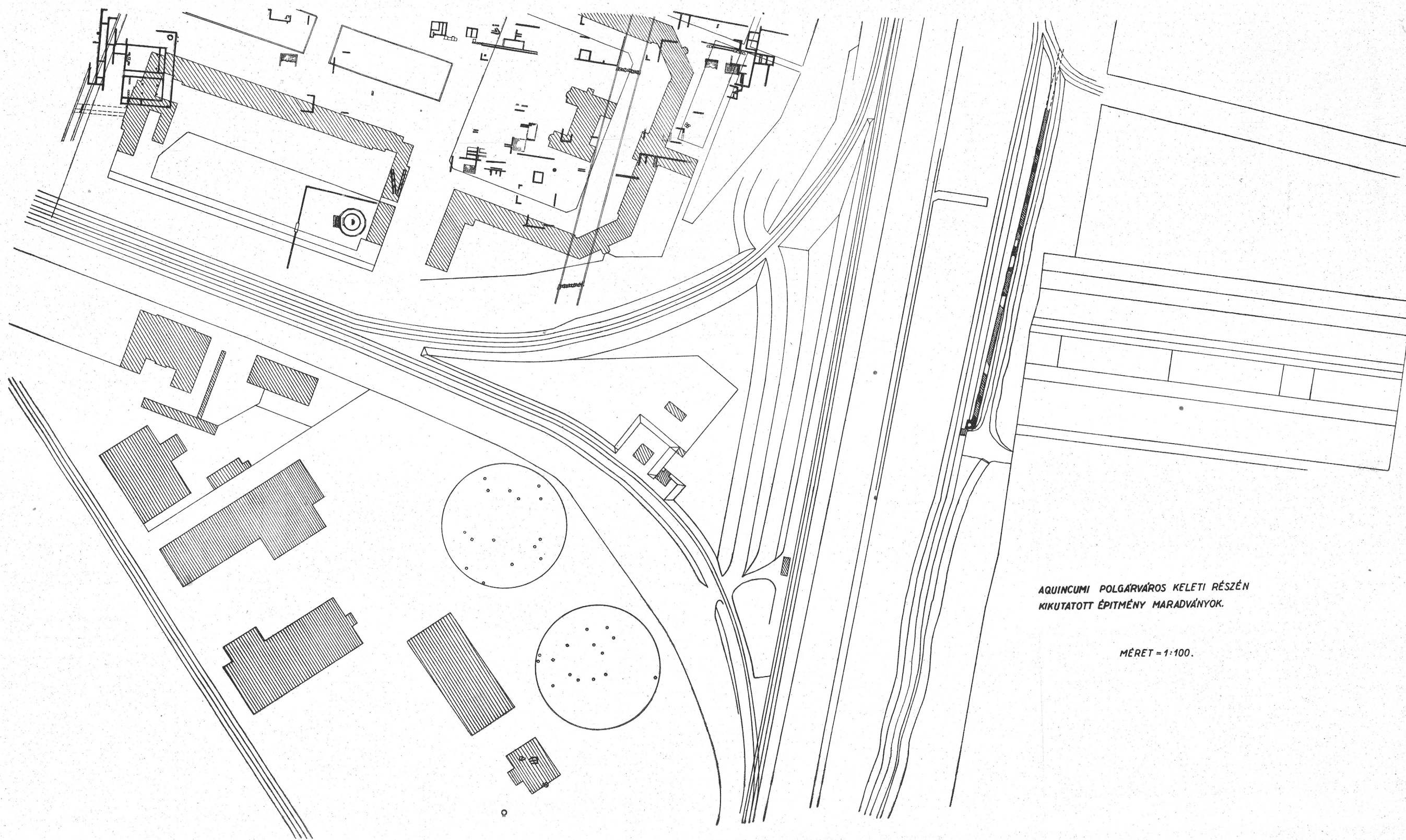
6/a kép.

JELMAGYARÁZAT.

- - Föld színe fölé emelkedő falak.
- - Új épületek.
- - Föld színe alatti falak, csatornák.
- - Kiegészített falak.
- - Mozaik és teraszt-padló.
- - 1-12 Bombatölcsérek.

Schwarzschild János
1948

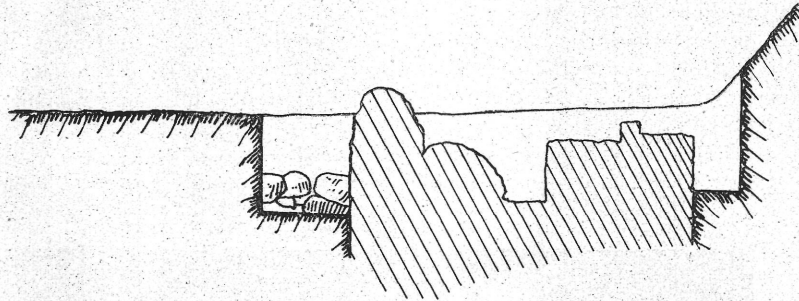

AQUINCUMI POLGÁRVÁROS KELETI RÉSZÉN
KIKUTATOTT ÉPÍTMÉNY MARADVÁNYOK.

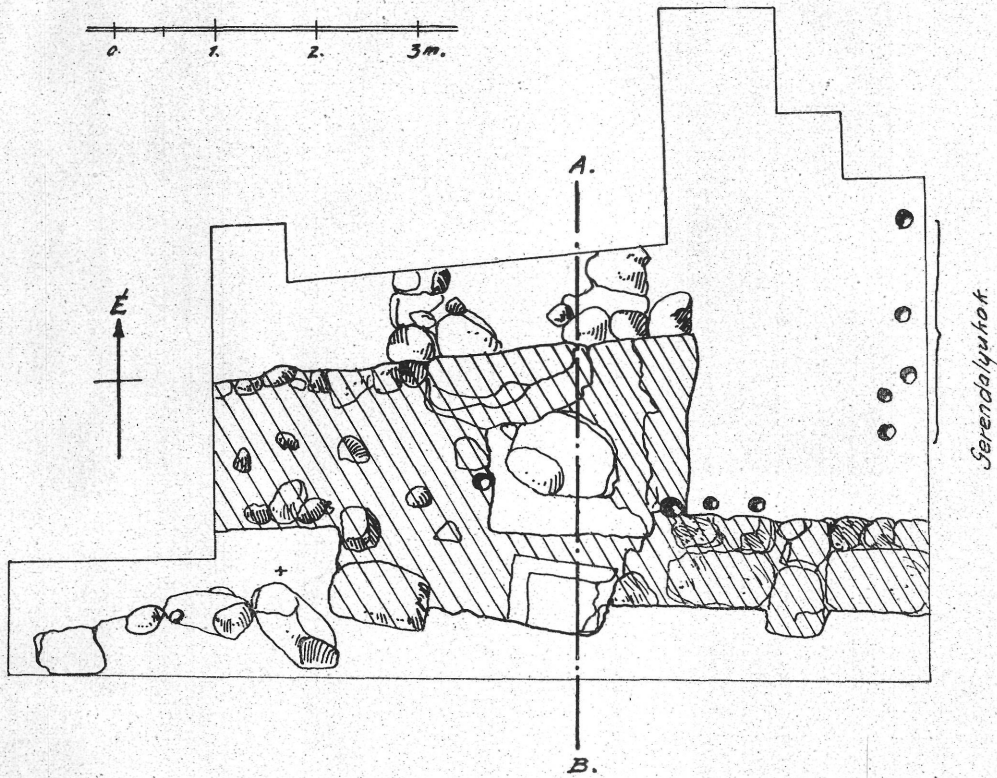
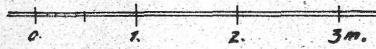
MÉRET = 1:100.

6/b kép. — Csatlakozás az előző képhez (keletről).

A - B metszet.

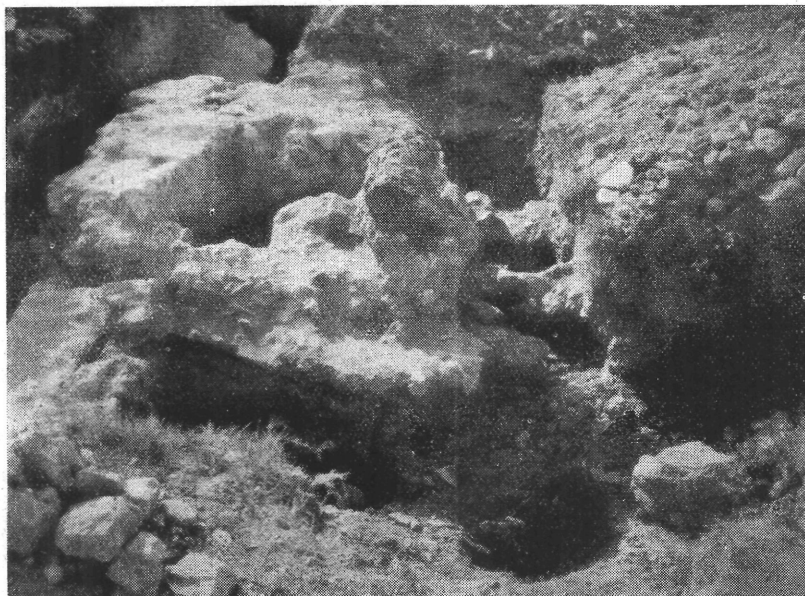
M=1:50.

7. kép. — Részletváz és metszet az ÉK-i saroktorony (?) falnyomairól.

téglák közül az egyik töredéken (5/19. kép). az aquincumi legió ép bélyegét¹⁰ (5/21. kép) olvashatjuk (félholdalakú keretben): LEG(io II AD(iutrix) P(ia), vagyis: »II. kötelességteljesítő, megsegítő dandár«. A többi három tégladarab bélyege is ugyanezt a legiót nevezi¹¹ meg. Ezek a bélyeges téglák a temetkezésnél korábbi¹² idők (2. század eleje és 2—3. század fordulója ?) gyártmányai, tehát másodlagosan, alighanem mint bontási anyagot vette azokat igénybe a későbbi nemzedék.

Egyáltalán az egész kis koporsócsoport használatával lehet kapcsolatos az a lakóház (vagy sírkert ?), amelyből egy faldarabot szelt át a közelben húzott vízcsőfektetési áro¹³.

8. kép.

Kistorony nyomai a város védőfalában (az ÉK-i saroknál).

A fal törmelékében tégladarabok is napfényre jutottak. Egyiken a bélyegből ennyi maradt meg: [a]P(parante) LV(pp)O [ordinario]. Magyarul: Luppus »rendes (centurió) parancsára«. Ez a bélyeges téglá¹⁴ biztosan a 4. század végéről származtatja a lakóházépítkezést (javítást ?) vagy egyáltalán a temetőrész használatát és a kőkoporsók (részben másodszori) igénybevételét, illetve a téglasír keletkezését.

¹⁰ Típusához hasonló: Szilágyi, A pannóniai bélyeges téglák VIII. t. 108. A bélyeg végén az F(= fidelis, »hűség« teljesen elmosódott.

¹¹ Típusaik: előbb id. munka VI. t. 58 és 64., 5/20. kép.

¹² Korukhoz: előbb id. mű 30 és 34. old.

¹³ Ld. a 2. sz. képet: a koporsóktól K-re 900 cm-re. (Alaprajz).

¹⁴ Kiegészítéseit zárójelek között adtuk meg. Típusához és korához: előbb id. munka XXVIII. t. 70 (csak értelmileg hasonló) és 102. old.

¹⁵ A szarkofágcsoporttól a présház kéménye felé húzott próbaárkunkban egy kőkoporsó töredékét, majd egy kis összezavart csontvázon túl, kelta jellegű cserepekkel és két római köztársaságkori éremmel, hulladékgödört találtunk.

Ezt az első kutatásunkat¹⁵ a Bohn-téglagyár udvarán még folytatnunk kell. Végso következtetésektől tehát még óvakodunk, de az a feltevésünk továbbra is, hogy a Belső Bécsi-út mentén, a hegyeken bennszülött falutelepülés virágzott a római uralom alatt¹⁶. Azonban a katonai kolóniához is tartozhat ez a temető.

II. AZ ÉSZAKI VÉDŐFAL, KUTATÁSA A POLGÁRVÁROSBAN

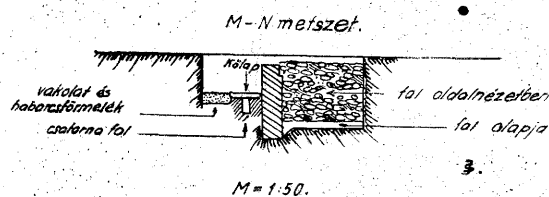
Az esztergomi vasúti (magas) töltéstől É-ra, a Pók-utca elején 1947 nyarán az Árvíz-védelmi Telep kibővítést tervezett, amely együtt járt a szomszédos terület feltöltésével. Ezért nem halaszthattuk tovább a beépítendő és feltöltendő területsáv kikutatását. Párhuzamosan húzott rövid árkokkal követtük és megállapítottuk az északi városfal vonulatát, a védőfalat kísérvő (12,5—13 m széles) közlekedő és felvonuló¹⁷ út mentén pedig lakó- és raktár (?) helyiségek nyomait kaptuk meg. (6. sz. képek északi szélén).

A védőfal követése végett az árvíz-védelmi töltés mentén, ahol az É-i kaputól K-re haladunk, mintegy 75 m-re attól, kezdtük ásni 60 méterenként, majd közben is, merőleges árkainkat a falvonulatot sejtető talajdomborulatra, de be- vagy kiugró torony nyomaira nem akadunk¹⁸, noha a kaputól Ny-ra 60 méterenként következtek a beugró toronyok. Csak a kikutatásra rendelkezésre álló terepsáv végén mutatkozott¹⁹ egy kis torony²⁰, amellyel a fal vonulata meg is törik, olyképen, hogy a fal a torony külső fala irányából átsiklik a tornyocska belső fala vonalába (7. és 8. kép).

Ennek a toronynak az építésére (vagy kijavítására?) korhatározó lehet az a Gallienus-érem (260—268), amely a védőfal belső széle mentén került napfényre²¹. E szerint a »terminus post quem« szerint a 3. század közepén történt lerombolás után folyt munka a védőfal²² ezen szakaszán.

A védőfalat és az első házsor elválasztó út (legalább) kavicsosozott volt (9. kép, M-N keresztmetszet). A házsor mentén, 16-90 m-es szakaszon 30 cm széles és mély kőfal-csatorna²³ vonult. Felül kőlapok fedték.

Az útmenti házsor körülbelül 50 méteres darabon kutathattuk ki. Nem folytonos ez a házsor, a két-három helyiséges, törpe házakat udvarok vagy síkatorok²⁴ végei választják el

9. kép.

Keresztmetszet az É-i védőfalat kísérvő úttestről, kőfalcsatornáról és házsor falmaradványairól.

¹⁵ A csontváznál különben üvegkarperec fele és Resatus-féle (illír) agyagedénycserepek mutatkoztak.

¹⁶ A gyár dolgozói kultúrérdéklődését és segítőkészségét elismeréssel kell leszögeznünk. Hétvégi pihenőjük alatt lelkes, önkéntes munkával emelték ki a Kossuth-Akadémia hallgatói közreműködésével a kőkoporsókat, amit a múzeum csekély anyagi erői nem tettek volna lehetővé.

¹⁷ Ez az út megfelel a legiótáborokban a védőfalat kísérvő »via sagularis«-nak. Különben a táborerődítmények belső rendszerében megnyilvánuló úthálózati és egyéb, a könnyű és éjszakai eligazodást elősegítő szabályosságoknak nem tapasztaljuk érvényesülését a polgárvárosban.

¹⁸ 16 keresztárkot húztunk összesen a kb 200 m hosszú védőfalszakaszon.

¹⁹ Itt a városvédőfal már az árvízvédelmi töltés alá ér, tehát a nyomonkövetést nem folytathattuk tovább. Azonban a töltés túlsó oldalán, a patak és a töltés közötti ártéren ajánlatos a további kutatás. A felszínen is látható itt falnyom, mintha mindjárt ezen a helyen fordulna el a védőfal D-i irányba.

²⁰ A tornyocska külső méretei: 350 × 275 cm, míg a belső tér oldalai 150 és 100 cm.

²¹ A mai talajszint alatt 60 cm mélységben, kőomladék tetején, habarcsos, kevert rétegben. Néhány cm-re tőle egy teljesen elkopott, III. századi bronzpérez került elő, ami szintén erre a korra utal.

²² A városfal vastagsága ebben a részében 150—170 cm, míg a D-i szakaszán 210 és 110 cm.

²³ A csatornát K-i kezdetén fal zárta le, míg Ny-i végén a sárga színű, bolygatatlan talajba torkollott bele.

²⁴ Ezek szélessége az utat lezáró falnál 8-5, 13, illetőleg 7 m. Az útmenti fal szélessége 40—50, a házak többi falmaradványainak a vastagságai 40—60 cm között váltakoznak.

10. kép.—Bronz sas, zászlórúdról.

egymástól. Viszont az út mentén egybefüggő, közös fal²⁵ zárja le (É-ről) a kis házak térségeit. Az egyes pontokon napfényre került apró leletek²⁶ arra engednek következtetni, hogy ezek a kis házak nem sok idővel (a 2. század első felében) később létesültek a védőfal felépítése (a 2. század elején) után.

Az apró leletek közül kiemeljük azt a *kis bronz sas*²⁷ (10. kép), amelyet nyilván annak idején az uton vesztettek vagy dobtak el, mert annak a terében találtak. Hasonló, *zászlórúdra* erősített bronzsasok többek között Saalburg-ban és Zugmantel-ben²⁸ is felszínre kerültek. Ezek a csapatjelvények tanúsítják, hogy az úgynevezett »polgárváros« *védelmét zászlók alatt megszervezték és az őrséget kötelekekben mozgatták.*

III. KUTATÁSOK A MÚZEUMTÓL ÉK-RE ÉS K-RE.

A) Prés- és kemencesor nyomai.

A múzeum mögött a legutóbbi négy év folyamán (jórészen) feltárt építménymaradványok közül mindenekelőtt a 6/a. képen XXXI számmal jelzett, 12 (?) helyiséges »ipartelep« *ismertetjük. Alighanem a XXIX számú előkelő (atrium-os és peristylum-os) lakóház tartozéka, amelynek már régebben kiásták a romjait. K-ről az 5-80—6-40 m széles síkator, Ny-ról 55 cm széles kőfal-csatorna*²⁹ (betöltve a 2. század derekára jellemző falfestmény- és stukkótörmelékkel) választotta el a szomszédos építményektől. D-ről, a polgárvárosi főtca felől, L-alakú udvar³⁰ (folyosó? 61 sz.), majd folytatásként L-formájú folyosó (60 sz.) vezetett az ipartelep szívéhez (58 sz.), az olaj és szőlőpréshez³¹ (11. kép). Ebből természetesen csak a *mészkö-alapzat*³² maradt fenn, a felső felszerelés elveszett, elpusztult másfél évezred alatt. Azonban tudomásunk szerint a Középduna vidékén egyedülálló lelet így is a rómaikorból.

²⁵ Mintha egy második védőfal szerepét játszotta volna ez az útmenti zárófal.

²⁶ Az I sz. házikóban II. századi kopott bronzérem (felső humuszrétegben). A védőfal előtti út felett ásott kutatóárokban szürke és vörös anyagú (korsó?) cserepek. A II. és IV. sz. helyiségek közti udvarban, felső kevert rétegben (70 cm mélységben) Severus Alexander-bronzérem. A IV. sz. helyiség ÉK-i sarkában (160 cm mélységben) Faustina nagybronz, abban a mélységben, ahol a IV. és V. sz. szobák elválasztó falának az alapozása a bolygatatlan talajon nyugszik (9. kép, keresztmetszet, az útmenti zárófalat mélyebbről alapozták). Az V. sz. helyiség terében (80 cm mélységben) rheinzaberni terra sigillata-cserepek mutatkoztak. Az út térségében, ahol a csatorna K-felé lezárul (mai talajszint alatt 120 cm mélységben) dörzstál és szürkeanyagú terra sigillata cserepei, valamint két agyagmécs került elő, ezekkel a firmanevékekkel (aljukon): COMES, VIBIANVS. Mindent összevetve: ezen a helyen egy építkezési réteg található az egész rómaikorból.

²⁷ Magassága 5 cm. Aquincum-ból eddig már két ilyen vexillum-sas volt ismeretes: Budapest Régiségei II. (1890), 128. old. és 27. kép (left. sz.: 30197; a másik left. száma: 51224, kép). Magasságaik: 5, ill. 6-7 cm. Alkalmazásukhoz: Cagnat-Chapot, Manuel d'Arch. Romaine II. k. (1920), 345. o., 547/5 kép.

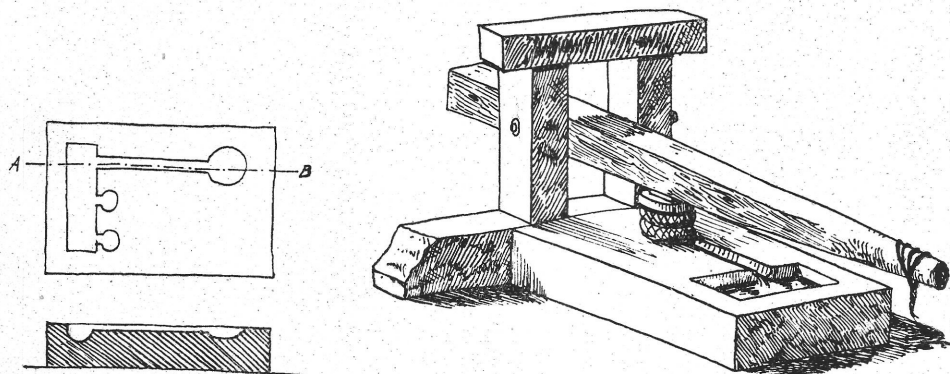
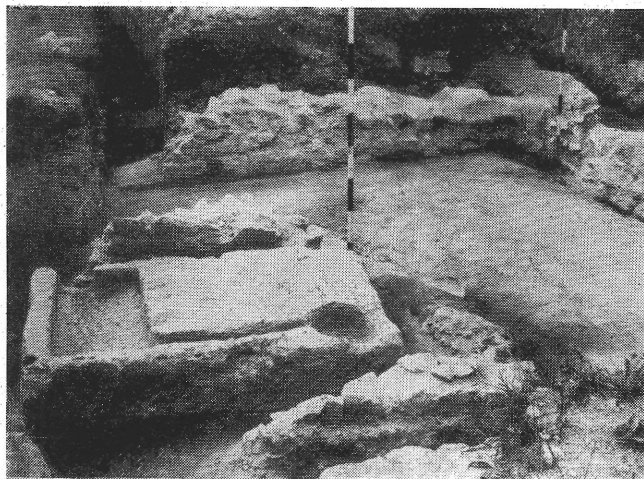
²⁸ Saalburg Jahrbuch V. (1913—1924), I/a t. 2. és 59. old.; VII. (1930), IX/20 t. és 45. old., további utalásokkal.

²⁹ A *kőfalcsatorna* alját kő- és téglalapokkal rakták ki, belső terét bizonyos magasságig a megelőző építkezés bontási anyagával, *falfestmény és stukkópárkány töredékeivel* töltötték fel, egyengették el. Nemcsak egyszerű színtfestés, hanem *mértani és növényi díszítés* is mutatkozott némely darabon.

³⁰ Az L-alakú udvaron az épület falát két támpillér erősítette. Az L-formájú folyosó a végén 210 cm-re szűkül. A zárófal vastagsága átlag 70, a belső elválasztó falaké 50—60 cm.

³¹ A prést (torcular) 30 cm vastag külön falak négyzetével védtek a különben kicsiny műhelyben. A prés előtérsége 250 cm széles és 195 cm hosszú.

³² A *kőalapzat* méretei: 180 × 120 × 39 cm. A félgömbszerű vájat átmérője 33, mélysége 18 cm. Ebben történt a préselés. A belőle a levét kivezető keskeny vájat (keresztmetszete félhengerhez közelít) hossza 83, szélessége 9 cm. A legnagyobb vájat (keresztmetszete: egy téglalap, megtoldva lefele egy hengerezettel) hossza 94, szélessége 45, mélysége 23 cm. A vájatok keresztmetszetéhez ld. a 11. képet. A legnagyobb vájat pereméhez vésett két kis (tányérszerű) bemélyítés talán a fedőlap felemelését könnyítette meg (Bárdy Béla feltevése).

11. kép.

Felül a prés mészkőalapja a rommezőből, lent metszetrajz róla és kísérlet a prés helyreállítására. (Schauschek János rajza).

Rekonstrukciós képét főleg afrikai példák³³ alapján adjuk. Présünket nyilván *elsősorban must előállításához*³⁴ használták, de a szőlőt előbb külön megtaposták, mielőtt a préselő³⁵ kosárba tették.

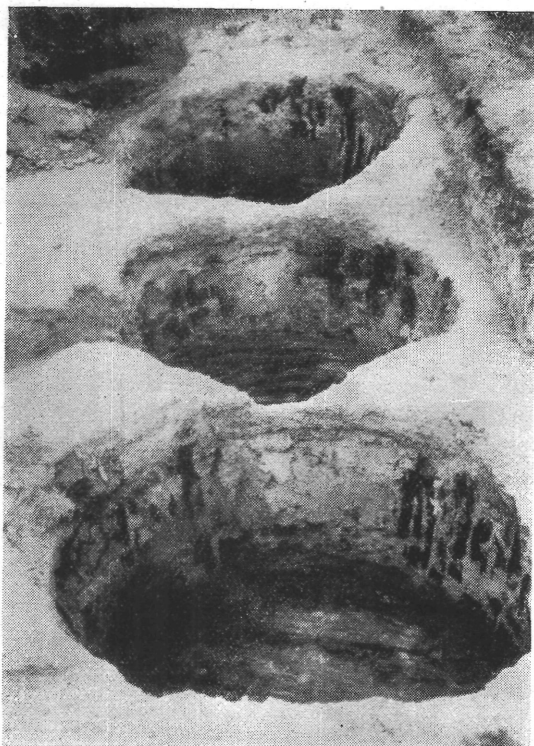
Ipartelepünk másik műhelye (59 sz.) *három*³⁶ edény- és mészégető kemencét rejtett magában. Csak a tűzrostély alatti tüzelőtér maradt fenn (a földben), de a kiásáskor még

³³ Az afrikai típust Saladin rekonstruálta : Durm, Die Baukunst der Römer II/2. k., 508. old., 568. kép. Ld. még p. o.: Cagnat, *Lexique des Antiquités Romaines*, 287. old. és 333. kép. Szerkezetéhez és típusaihoz : P. W.-R. E., *Torcular c.*, 1727. — 48. hasáb (Hörle).

³⁴ Egy 4 főnyi személyzetes présüzemegység (torcularium) legnagyobb teljesítményként naponta 100 hl mustot, vagy 600 l. olajat termelt (Plin. nat. hist. 15, 23; 18,37 nyomán : Hörle, id. m. 1748. has.). Ha az adat nem téves, akkor jellemző a *rabszolgák kizsákmányoltságára* és embertelen hajszájukra.

³⁵ A 6–9 m hosszú fatörzs (vagy farúd) nyugalmi állapotban vízszintesen állt a vájatos kőalapzat (prelum)-ba állított préselőkosár (fiscinae) felett. A *rúd lenyomása* (egyszerű emelőként) közvetlen kézi erővel, vagy a végére rárakott súly nehézségével, de legnagyobb valószínűséggel csigaszerkezeten át ható *rabszolgamunka* árán történt, amint ezt Schauschek János, múzeumunk mérnöke, kifejtette.

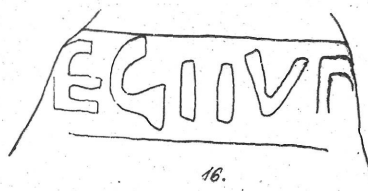
³⁶ Az ásatás folytatása még *további kemencék* nyomait tárhatja fel. A henger alakú tűzterek átmérője 155–62. mélysége 61 cm.

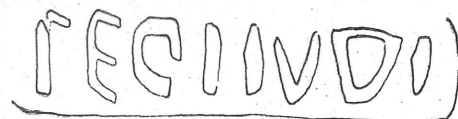
12. kép. — Kemencésor tüzelőterei.

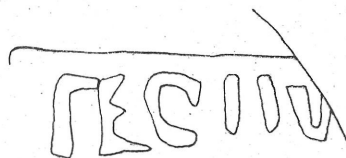
15.

16.

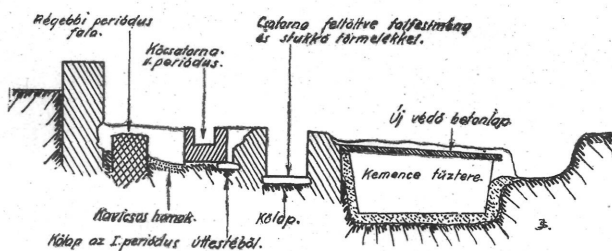

17.

18.

14/b kép. — Téglabélyegek.

13. kép. — Keresztmetszet a kemencésor környezetéről.

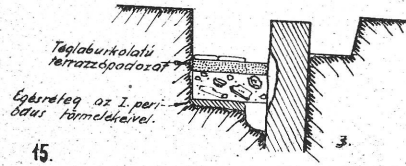
jól megvoltak (12. kép) a dongák vagy fahasábok elégsé-
nek a lenyomatai. Az egyik tüzelőterben a törmelékből
égetett mésztömbök és egy bemélyedő rajzú, levéldísz
mutató agyagkorong³⁷ (edénydíz negatív) került nap-

³⁷ Átmérője 9-7, vastagsága 1-7 cm. Hátlapján a tulajdonos neve
bekarcolva: ASB. A mai talajszint alatt 80 cm mélységből.

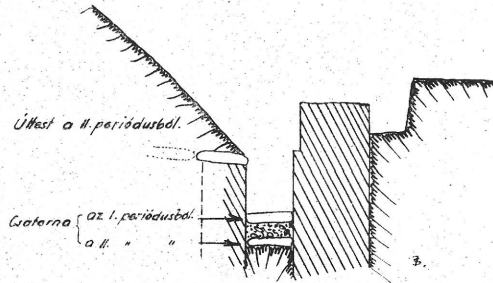
14/a kép. — Közfürdő padozata.

I-I metszet.
M=1:50.

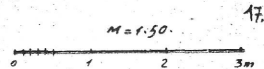

15.

III-III metszet.
M=1:50.

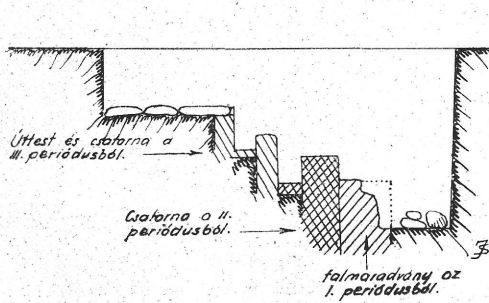
16.

17.

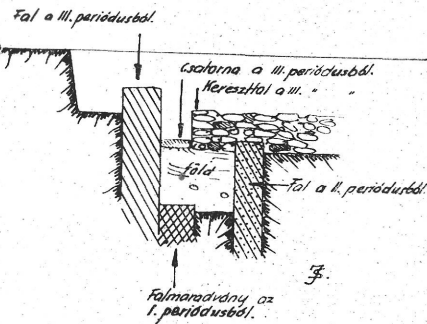

V-V metszet.
M=1:50.

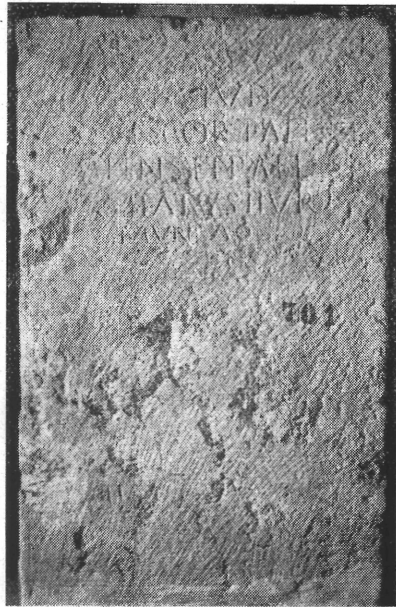
18.

IV-IV metszet.
M=1:50.

19.

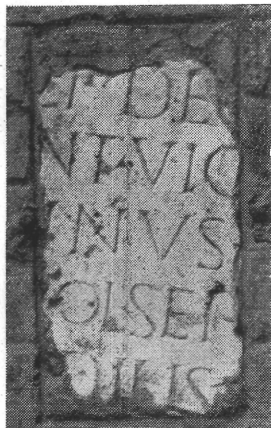
15—19. kép. — Keresztmetszetek újjáépítések rétegeiről.

20. kép.
Kömlékadat a kelta község
önkormányzatához Aquincum-ban.

21. kép.
Római kori kömlékek egy Vár-beli kertésfalban.

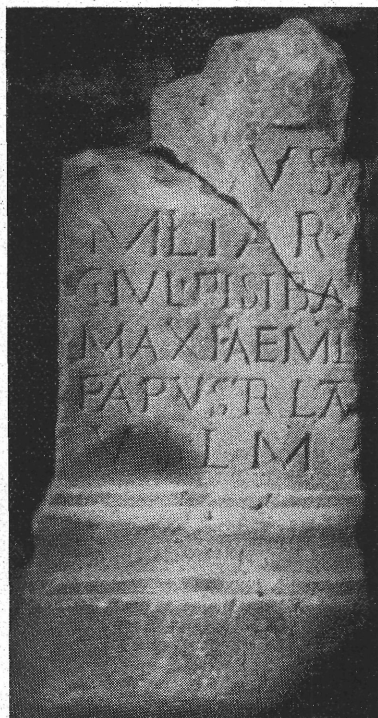

22. kép.
Részletkép a 21. képhez.

23. kép.
Egy templom újjáéptítését megörökítő kömlék.

fényre. A vegyelemzés³⁸ is megállapította, hogy a *megszenesedett famaradványokban* olajnyomok³⁹ nem mutathatók ki, tehát olajtartályok nem lehettek azok a földbeágyazott hordók (?), amelyek (az első feltevés és első látszat szerint) itt elégték. Kemencenyílásnak és a rostélynak a mai talajszint felett kellett állania, mert ezek nyomait már nem találtuk meg.

24. kép. — Fogadalmi kööltár
a katonák »Lares«-einek

25. kép.
Őslakó (helta) sírköve.

Az építmény többi helyiségei⁴⁰ raktárul és a rabszolga-munkások sz álláshelyéül szolgálhattak. Különben ez az *ipartelep* nem az első építkezés ezen a helyen. Erre vallanak a korhatározó (apró) leletek is : ezüstérem (2 darab) Septimius Severus⁴¹ korából, Severus Alexander (222—235) közepesen kopott pénze⁴² és, mint legkorábbi emlék, Cómmodus (180—193) császár bronzérme⁴³. E szerint a tárgyalt építmény a Marcus Aurelius korabeli (161—180) háborús elpusztítás után bekövetkező *I. újjáépítés* eredményei közé tartozik.

³⁸ A dongadarabok szíves vegyelemzéséért dr. Balonyi Mártának tartozunk köszönettel.

³⁹ A dongagési lenyomatok talán egy máglya elégésének a nyomai. A kitapasztott, kiégetett agyagoldalfal vastagsága 9—15 cm között váltakozott.

⁴⁰ A 63. sz. helyiség méretei : 7.50 × 4 m. A 62. sz. szoba hossza 9.80, a 64. sz. folyosóé 1.80 m. A 60. és 62. sz. helyiségek közti apró cella (börtön?) méretei : 130 × 70 cm. Ehhez 8 m hosszú folyosó csatlakozik ugyanolyan szélességben. A kemencesoros tágasabb helyiség után következő szobasor (4.50 m széles téréseik között 1.75 m széles folyosó — előszoba?) talán a már régebben kiásott *urasági lakóház* tartozéka.

⁴¹ A 62. sz. helyiségben kb 90 cm mélységben, egy agyagmécis kíséretében, alján bélyeggel (FESTI).

⁴² A 60. és 62. sz. helyiségek közti kis cellában ; 96 cm mélységben. Az I—II. keresztmetszet mutatja a kemencesor, valamint a szomszédos kőfal- és (kővájúszzerű) kőcsatorna, az utóbbi alatt rejlő síkator-úttest és az I. városépítési periódusból való falmaradvány fekvésének a viszonyát. 13. kép).

⁴³ Az 59. sz. műhelyben a szélső (legdélibb) kemence mellett.

27. kép. — Az »I. közfürdő« izzasztóhelyiségéhez a hőlappadló alatti melegáteresztő nyílások.

B) A III. közfürdő társalgó helyiségei.

A legutóbbi évek folyamán tártuk fel a már régebben (időrendben harmadiknak) felásott közfürdő⁴⁴ (a rommező ÉK-i sarkában) folytatását⁴⁵: néhány társalgó (játzó) helyiséget és folyosókat, valamint utcamenti előszobákat. Kitént, hogy ez a közfürdő a legnagyobb (több mint húsz helyiséggel) a polgárváros eddig ismert közfürdői között. D-ről a főutca mentén létesült. Három előszobán⁴⁶ át juthattak a »klubhelyiségekbe« (47—48 sz.), illetőleg ezek megkerülésével két igen keskeny folyosón⁴⁷ keresztül egyenesen a fürdőszobákba mehettek. Az 52 sz. utcamenti előszobához egy udvar⁴⁸ (uszoda? II—II. keresztmetszet, 51 sz.) csatlakozik.

⁴⁴ XXX. sz. építmény 34—39. sz. helyiségei.

⁴⁵ 47—54. sz. építményrészek a 6/a. sz. képen.

⁴⁶ 52—54. sz. A főutca ezen oldalán éppen a közfürdő kezdetén tágul a kőfalcsatorna 30 cm-ről 80 cm-re.

⁴⁷ Az 50. sz. folyosó hossza 30·20 (szélessége az utolsó 4·70 méteren 120 cm-ről 100-ra szűkül), a 49. számúé 18·5 m. Utóbbi 1·65 m széles, a végén kis cella található (méretei: 120 × 80 cm).

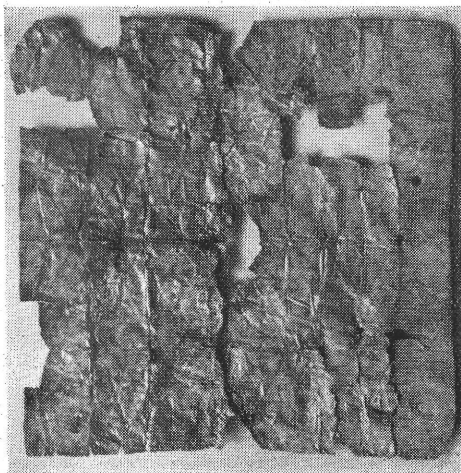
⁴⁸ Méretei: 20 × 7·1 m. Talaját részben (terrazzopadozatba ágyazott) téglaburkolás (14/a kép) fedte. Az udvar (uszoda? A terrazzopadló, amely nem ereszt át vizet, általában medencefenékül vagy hypocaustum, padlófűtés padozatául szolgált) terrazzopadlóját egy ponton átvágtuk. Alatta (15. kép, II—II. keresztmetszet) égési réteg és ebben Rheinzabern-i gyártmányú terra sigillata-edénycserep, valamint bélyeges (14/b kép) téglák mutatkoztak. A megelőző építkezési periódus itt is tűz által pusztult el (170 körül). A téglákon (főbb esetben) a helybeli dandár bélyege olvasható: LEG(io) II AD (iutrix), »a II. segítő legió«. A felső réteg típusai: Szilágyi, id. mű, V. t. 40 és 14/b kép, 16—15. sz. Az alsó réteg tégláin a bélyegek: 14/b kép, 17—18 sz. típusok. A »polgárváros ezen pontján (és az I. közfürdőben) már az első ásátáskor (Kuzsinszky, Az aquincumi ásátások 1882—1884 és 1889, 49—54. old.; Die Ausgrabungen zu Aquincum . . . 55, 80.) kerültek elő katonai bélyeges téglák, ami tanuskodik a legió és a polgárság kapcsolatai mellett, ha ugyan nem arról, hogy eredetileg katonaság számára épült ez a két fürdő.

K-ról és N-ről a közfürdő épületét egy-egy egyenetlen *sikátor* különítette el a szomszédos építményektől. Bejárata volt a N-ről szegélyező »közölk« is, a város belseje felől.

Azonban a közfürdő most feltárt *helyiségei idővel* (lakásinség következtében?) *lakásul szolgáltak*. Erre vallanak az előkerült apró leletek, olyanok, amelyek csak lakóhelyiségekben található meg természetes helyüket.

Ezek a^{49a} háziesszközök és a mindennapi élethez tartozó emlékek olyan jelentős számban mutatkoznak az építmény omladékaiban, hogy szinte különálló lakóháznak kellene minősítenünk azt, ha a 39 és 54 számú helyiségeket az 50 számú, a 39 és 53 számúakat pedig a 49 számú folyosó nem kapcsolná össze (küszöbkövek is!), és ha az éremleletek nem tanúsítanák, hogy ez a beköltözés és lakottság csak a 220 körüli (i. u.) évtizedekre korlátozódik. A Marcus Aurelius-korabeli pusztulások eléggé megmagyarázhatják, hogy utána *lakáshiány* lépett fel Aquincum-ban.

Különösen a főutcai kőfal^{49b} — csatornázásnál (16. kép), valamint az 53 számú helyiség terében előkerült kőlapcsatorna-darabnál megnyilvánuló két periódikusság ennél az épületnél is igazolja (az apró korhatározó leletektől eltekintve is), hogy *nem az első építkezés* ezen a helyen. További és közelebbi adatokkal azonban majd csak a korábbi és mélyebben fekvő rétegek kikutatása és felásása szolgálhat⁵⁰.

28. kép. — Varázsjeles ezüstlapocsha.

^{49a} Az 51. sz. udvarban (?) a terrazzo-padozat szintje alatt »vésett« díszű terra sigillata-edény töredéke (amennyiben nyitott udvar helyett *fedett nagy csarnok* lett volna, akkor a 45 cm széles terméskőfalmaradványt olyan alaposnak tekinthetnénk, amely csak könnyű falfelépítményt tartott volna); a 49. sz. folyosóban (55 cm mélységben a mai talajszint alatt) Gordianus bronzpénze és terra sigillata-alj ezzel a névbélyeggel: VECS; a 39. és 47/b sz. közötti helyiség terében a legfelső rétegből fehér mészkőből (gabonatörő?) *mozsár* (mag.: 36, szájm.: 29 és 20, talpám.: 20 cm); a 49. és 47/b sz. közötti helyiségben kb 130 cm mélységből üvegedényfelek, bronzbulla (átm.: 1-4 cm) és Rheinzabern-i gyártmányú terra sigillata-edénydarabok, 140 cm mélységben benyomott díszű, szürke helyi utánzatok, valamint sárga meg fekete színű konyhaedény-cserepek, a falmaradvány tetején Severus Alexander antoninianus-a (duplaedenár); a 47/b sz. szoba térségében 80 cm mélységből szürke cserepek benyomott mintázattal, sáma bronzgyűrű (átm.: 13-10 mm), bronz *varróú* (8-6 cm hosszú), terra sigillata tálfenek (bélyege: MARC...), 70 cm mélységből Westerndorf-i gyártmányú cserépedényrészek és márvány *dörzstál* darabja; 130 cm mélységből csontgomb (átm.: 22 cm, körös mintázattal) és Rheinzabern-i agyagedény töredékei; a 47/b és 50. sz. elválasztó fala feletti törmelékéből Antoninus Pius ezüstérme; a 47/a sz. szoba terében 60 cm mélységből IV. századi, teljesen elkopott érem és »füstölőcsészés cserepei, 80 cm mélységből *éremlelet* (29 db, Septimius Severus-tól II. Claudius-ig, 193-270) és Westerndorf-i (?) tál, ezzel a bélyeggel: ... NIVS; 96 cm mélységből sárga, fekete és szürke edénycserepek; az 53. sz. előszoba térségében a kőlapcsatorna alatt (40 cm mélységben) égett rétegen sáma konyhaedénycserepek; más ponton 85 cm mélységben sárga és fekete egyszerű edénycserepek; 35 cm mélységből kopott Lucilla-érem és verdefényes Barbia Orbiana (Severus Alexander neje) ezüstpénz.

^{49b} A III-III., IV-IV. és V-V. metszetek (15-19. képek) mutatják, hogy legújabb ásásaink kapcsán több ponton volt szerencsénk átvághatni két, sőt három építkezési periódus maradványait is. A III-III. sz. keresztmetszet a XXX. sz. közfürdő előtti (főutcai) csatornázás korábbi és későbbi rétegződését szemlélteti. Az alaposabb és mélyebbható kutatást itt a talajvíz feltörése ismételt megakadályozta.

A IV-IV. és az V-V. sz. metszetek a XXX. sz. közfürdőtől K-re mutató, (általam) csak kis részben kiasott építmény terében jelzik az első felépítés és a két újjáépítés fal- és csatornázási nyomainak az elhelyezkedését egymás felett. Az Aquincum-i polgárvárosban» e szerint még fontos teendő (a már feltárt rommező-részben is) a korábbi építési periódusok elkülönítése és megállapítása.

⁵⁰ A pinces fazekasműhely (18) romjai felett a *II.-ik újjáépítés* emelt lakóházat (300 körül: Bud. Rég. 14, 1945, 173 és 181. old.). A két ismertett épületrésztől, valamint a múzeumépületől K-re és a rommező egyéb pontjain végzett többi kutatásaink még nem haladtak előre annyira, hogy akár ilyen előzetes jelentésben részletezhethetnők az eddigi eredményeket. Schauschek János, a múzeum építészé ugyan buzgalommal és ügyesen már összemérte (6/a és b kép) az I. világháború előtt a gázgyári lakótelep felépítése folytán szükségessé vált (de nem ismertett) ásások kapcsán feltárt és rommezőnkkel csak az FK-i sarkán kapcsolódó rámaikori építmény-

C) A gyűjtemény gyarapodása.

Gyűjteményünk gyarapodásából a legutóbbi négy év folyamán elsősorban az írásos kőemlékek emelendők ki. A múzeumépület mellett, K-re, L-alakú előcsarnokos és közép L-formájú udvaros háznál egy csonka fogadalmi kőoltár került napfényre. Sajnálatosan letört

29. kép.

Varázsjeles- és ígés korong
(égetett agyag).

a felső része, ahol megnevezték⁵¹ az istenség nevét, akinek a fogadalmi felajánlás történt. A budai Vár kertjében a háborús cselekmények közepette felrobbantott lépcső alapozásából jutott napvilágra egy kőtömb⁵² (20. kép), amelyet Aquincum város: MVN(icipium) AQ(quincense) két polgármestere (duumviri) az »eraviszkusok községe«⁵³ (civitas Eraviscorum) üdvéért (?) állíthatott. Ez a kőtábla újabb bizonyítéka az aquincumi őslakók községe bizonyos fokú önállóságának a római uralom alatt (a 2. század derekán ennek a kőemléknek az alapján).

Ugyancsak a Várban (Hunyadi János-út 26), egy házkerítés falából (21. kép) szedtük ki a múzeum két másik kőemlék-gyarapodását. A töredékes kőtáblánál⁵⁴ (22. kép) többet-mondó az építési emlékkő⁵⁵ (kőoltár formájában: 23. kép). A felirat három utolsó sorában megnevezett két consul (Modestus és Probus) által meghatározott évben (i. k. u. 228) Claudius Sextinus⁵⁶, helytartói segédtsízt (beneficiarius legati) egy templomot alapjaiból újjáépített (»a solo relevavit«). Azonban a felirat nem örökíti meg, melyik istenség szentélyét állította helyre, miután az, a jelek szerint, a 170 körüli jazig-germán elpusztítás után jélevszázadon át maradhatott romokban.

Szintén a Várban (ebben az időszakban) mentettük meg a múzeum számára a 24. és 25. képeken bemutatott csonka kőemlékeket⁵⁷. Az apró emlékek közül meg kell említenünk azt

maradványok (a térképen sűrűn ferdén vonalkázva) rajzait (a múzeum irattárában lappangtak ezek) a múzeum körül fenntartott romok alaprajzterképeivel. Azonban eddig nem találtam meg az ásatási feljegyzéseket Kuzsinszky Bálint hagyatékában vagy másutt sem, tehát még várunk kell, amíg pótásatással nem pótoljuk az elveszett jegyzeteket és leletösszefüggéseket, a visszatemetett épületnyomok behatóbb ismertetésével. Feltűnő a pontos térképezés után a kettős ökeresztény és a sokszögű kelta templom helyének a bemérése. Azonban természetesen ez, hiszen ásatás elsősorban olyan pontokon folyt, amelyeket beépíteni szándékoztak.

51 Szövege: ... [sa]LVTE SVA | [e]T SVORVM | OMNIVM | V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito). Egybekapcsolt betűk: T és E, V és A. Az oltárka magassága 38, a betűké 3 cm. A feliratos mező méretei: 16 × 23 cm. Lelt. sz.: 51851.

52 Magassága 86, szélessége 57, vastagsága 35 cm. Betűi magassága: 3-7 cm. A felirat eleje lemosódott: ... A | ... COL | ... M(?). CIVIT | [atis erav]ISCOR(um) T(itus) AEL(ius) | VAL(EN)S ET P(ublius) AEL(ius) | [Dub?]ITATVS IIVIR(I=duumviri) | MVN(icipi) AQ(quincensis). Lelt. sz.: 51848, kat.: 701. A két polgármester nevei eddig ismeretlenek voltak. Harmadik nevük bizonytalan.

53 Az illir községi autonómia régebben ismert bizonyítékaihoz: Bud. tört. I/1. k. 158-160. old.

54 Lelt. sz.: 51.828, kat.: 729; 34.5 cm magas, szélessége 20.5, vastagsága 11.2, betűi magassága 5.2 cm. (Foto Mafirt T 13012.) Megmaradt szövege: ... LI. DE NT. VIC. INVS. COL. SEP(timia) | ... OII. IS ...

55 Lelt. sz.: 51829, kat.: 798. Magassága 114, szélessége 39.5, vastagsága 14 cm. Betűi 3-8, a feliratos mező 63 cm magas. Foto Mafirt T 130/3. Szövege: CL(audius) SEXTINVS | B(ene)F(iciarius) LEGATI | TEMPLVM | A SOLO RELE | VAVIT MODE | [s]TO ET PROBO | CO(n)S(ulibus). A 4.-ik és a 6.-ik sor elején egy-egy betű letört. Egybekapcsolt betűk: D és E, E és T.

56 Cl. Sextinus-tól más írásos emléket nem ismer a CIL III névmutatója (CIL=Corpus inscriptionum Latinarum).

57 Egyiket (24. kép) a Ny-i várfalról szedtük ki. Szövege: [Larib] | VS | M(i)L(i)TAR(ibus) | C(aius) IVL(ius) | PISIBA(nus) | MAXI(mus) AEM(i)L(ianus) | PAPVS TR(ibunus) LAT(iciavius) | V(otum) S(olvit) L(ibens) M(eritis). Egybekapcsolt betűk: T és R, A és T. A 61 cm magas kőoltáron a betűk 5.2 cm magasak. Lelt. sz.: 51879, kat.: 746. A megnevezett »széles biborszegélyes« katonatiszt másik fogadalmi kőoltáremléke: CIL III 3460 (Iuppiter-nek és szintén a »katonai Lar-oknak«, valamint az összes isteneknek). A kiegészítések zárójeltek között. Kor: i. k. u. 170 körül (?).

A keskenyebb töredék (25. kép) méretei: 61 × 26 × 17 cm. Szövege: ... PRAEP ... | [vi] XIT AN [nos ... | ... GI MA ... | OVALA ATA FA OVRA Kiegészítése nem kecségető. Lelt. sz.: 51849, kat.: 742. Vajjon szabad-e a felirat elején holmi praep[ositus civitatis ...]-ra gondolnunk?

a vésett követ⁵⁸, amelyet a múzeumépülettől K-re csatornát kitöltő omladékból szedtünk ki. Ábrázolásának a tárgya: *Herakles* (Hercules) *hajtja* a Cacustól (Volcanus fia) visszarágadt marhákat⁵⁹. (26.-zárókép). Tudomásom szerint ez az ábrázolás gemmában eddig nem találja párját⁶⁰. Az ábrázolás különben emlékeztet arra is, hogy Hercules jogot adott Róma lakóinak a Föld birtoklására.

A múzeumépülettől Ny-ra, az úgynevezett I. (elsőnek feltárt) közfürdőhöz tartozó *lacinicum* (izzasztó helyiség) padozata alatti téglapillérek⁶¹ között találtuk *Nero* császár (54—68) *aranyérmét*⁶².

A Bohm-téglagyári kőkoporsókban előkerült *nyaklánc*⁶³ (*smaragd-* és *igazgyöngyszemeket* aranykapcsok fűznek egybe), *aranyfülbevalók*⁶⁴ és *aranyamuletek*⁶⁵ (3. kép) mellett kiemelendő még két »*gonoszelhárító*« amulett. Sírból vettük ki azt a bronz bulla-t, amely Traianus császár (98—117) »verdefényes« ezüstpénzén kívül egy összehajtogatott *ezüstlapocskát*⁶⁶ rejtett magában (28. kép). A beléje vert *varázsjelek* értelmes szöveget nem jelenthetnek. Múzeumunknak⁶⁷ ez az első ilyenmű emléke⁶⁸. Gazdasági⁶⁹ és ipari technikai nézőpontból fontos *eke-, mérnöki eszközalkatrészeinket* Schauschek János ismerteti az Arch. Ért. 1949 kötetében.

Aquincum-Budapest, 1949 január.

58 Lelt. sz.: 51392. A tojásdadalak tengelyei 1·8 és 1·4 cm.

59 Herakles (Hercules) hősi kalandjai sorába ezt az esetet az óitáliai képzelet szőtte: amikor a hős az Itáliában hajtotta volna Geryon ökreit, ez a mondai rabló (Cacus) elrabolta barmaid, de a hős visszaszerezte és a rómaiak őcincéi ajándékozták azokat, a *Föld birtokjogával együtt* (Roscher, *Ausführl. Lexikon* . . . , Hercules c., 2285. — P. W. — R. E. Cacus c., 1168—69; Geryoneus c., 1290—96). A Hercules-kultusz különösen Commodus korában volt hivatalosan ápolott (Cohen . . . III. k. 251—2. old., 181—85).

60 Üvegpaszta gemmán Victoria hasonló tartásban 2 lovat vezet balra (Niessen, *Beschreibung röm. Altertümer* 1911, II. T. 138/5523). Vaison-i kőtomb egyik domborművében a hős 2 ökör után lépdel, balra, kezében bottal (Espérandieu, *Recueil général* I., 1907, 212—13. old., nr. 274). Éremképen egy ifjú 2 ökröt tart, jobbában bot (Cohen . . . III. k., 300. o., nr. 526, képpel, Commodus). A védekező politikát valló Commodus korába találma Herakles »békealapító« szerepe is (Neue *Jahrbücher für Wissenschaft* . . . III. k., 1927, 280. old., Petri).

61 Kitisztítására a konzerválás alkalmával került sor. Kiderült, hogy a tartópillérek tégláit feltűnően sovány, 18%-os agyagot tartalmazó habarcsréteg (egészen sárga színű!) kötötte össze. A vegyvizsgálatért ismét dr. Balonyi Mártának mondunk köszönetet.

62 Előlapján a körirat: NERO CAESAR AVGVSTVS, hátlapján az ülő és jobbában a világgömböt tartó »Üdv« istennő képe alatt az írás: SALVS. Cohen 313.

63 Lelt. sz.: 51368. Hossza 34 cm.

64 Lelt. számaik: 51366—65. Smaragdkövel. Magasságuk 1·9 és 2 cm.

65 A kerek, kapszulaformájú »bulla« átmérője 2·5 (lelt. sz.: 51363), a hengerszerű hossza 2·4, a hétágú karika átmérője (belső) 1 cm (lelt. sz.: 51364, ill. 51367).

66 Lelt. sz.: 30236/3. Mérete: 8·5 × 7·8 cm. Ez a bulla ugyan már az Aranyhegyi-patakmenti temető feltárásakor (1927—28) előkerült, de kibontatlanul állott azóta, míg most Bárdy Béla restaurátorunk, az emléktárgy általános átjavítása kapcsán, megnézte a belsejét és megtalálta ritkaságát jelentő tartalmát. Az ezüstérem Cohen 187 típusos hasonló (i. k. u. 116).

67 A már ismert aquincumi és pannóniai hasonló, mágikus jeleket mutató lapocskákhoz ld.: Arch. Értesítő 1942. évf., 218. old. és XXVII. t.; 1948. évf., 276-77. old.

68 *Gonoszelhárító* célzatáért itt kell utalnunk a múzeumban már szintén régebben őrzött (a 46. sz. tárióban a régi kiállításban) *agyagkorongra* (29. kép), amelynek a felső lapján hétágú (a 7 varázsszám) csillag (két körbe foglalt) felett kígyót és görög betűkkel és ragvégződéssel ezt a latin szöveget láthatjuk: *düre nōsz, Δ YPHNOC* (dura nos, »tarts meg minket sokáig!«). Hasonlóan görög betűkkel latin nyelvű kifakadás (téglakarcolatban azonban) fordul elő Saalburgban: Saalburg *Jahrbuch* III. (1912), 72. old., 31. kép. Az aquincumi korong átmérője 10·4, vastagsága 8·5 cm. Lelt. sz.: 51209. Lelőhelye a gázgyár területe?

69 A bemutatott rajzok készítéséért Schauschek János építész kartársnak tartozom köszönettel.

СИЛАДИ ЯНОШ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ АКВИНКУМСКОГО МУЗЕЯ
(ДРЕВНЕИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ ГОРОДА БУДАПЕШТА)
ПО ОКОНЧАНИЮ ВОЙНЫ

Летом 1938 года во дворе кирпичного завода Бон вырыт был канал в цели укладки водопроводных труб. При этой работе заступ рабочих наткнулся на угол древнего каменного гроба. Благодаря культурности заведующего предприятием, этот римской эпохи саркофаг не был разбит и находка эта не была затаяна (как это часто случалось в прошлом,) но немедленно довели об этом до сведения аквинкумского музея. На основании этого заявления мы немедленно приступили к раскопкам и так обнаружено было четыре каменных гроба (среди них два в неповрежденном виде, что весьма редко случается) и один гроб, сложенный из кирпичей (картина 1-3).

Весьма печально, что ни на одном из четырех гробов не было надписей, также и при скелетах было очень мало находок, но и этот негатив и недостаток характерны на экономическое состояние тогдашних здешних жильцов, не обладающих римской „культурой“.

В одном из саркофагов, после удаления вникшего в течение полутора тысячи лет ила, найдено было пять скелетов, похороненных в два ряда и представляющих два различных периода: нижний слой был древний чернозем, верхний же представлял собою глину. Приложения найдены были только в нижнем слое при скелете женщины: на руке найдены были остатки железного браслета возле пояса найдено было ожерелье из смарагда и жемчуга, связанных золотыми застежками (картина 3) и в углу каменного гроба найдена была пара малых золотых сережек, которые повидимому были сняты с трупа, когда в римскую империю вторглись германы и разграбили кладбища (вандализм). В одном саркофаге найдена была более важная на-

ходка, которую упомянутые грабители также оставили на месте. Это представляет из себя найденные при одном скелете три золотых „устранителей злых духов“ амулета („булла“): один цилиндрической, один круглый футлярчик и одно семиконечное кольцо (семь — волшебное число). Суеверная наша предшественница носила вероятно все эти три, нанизанные на шнурок или цепочку, предмета на шею.

Эта группа каменных гробов происходит из колонии аквинкумского лагеря 375 лет после Н. Э. о чем свидетельствует клеймо на кирпичях кирпичного гроба (картина 5). Теперь производим раскопки другого аквинкумского поселка в окрестности музея, в так наз. развалинах гражданского города. Прежде всего исследовали мы вырытые нами параллельно городу на протяжении припл. 200 метров узкие рвы и определили остатки линий северной оборонительной стены. Замечательно было, что следов башни на этом месте найдено не было и лишь на северо-восточном углу нашли мы основание малой башни (картина 8). У подошвы оборонительной стены найден был путь (для выступления караула), следы щебня, а на другой стороне этого пути найдены были остатки стен двух-трех малых жилых помещений. Оборонительная стена основана была припл. в 100 годах после Н. Э. толщина ее 110-170 см. Среди мелких находок надо упомянуть малого, бронзового орла (картина 10), высота 5 см. который очевидно в то время был потерен или брошен. Подобного рода бронзовые орлы найдены были прикрепленными к древкам знамен и в других городах римской эпохи. Эти предметы свидетельствуют о том, что „гражданский город“ обороняли стоящие под знаменами войсковые части. Новейшие раскопки пред-

ставляют указание на картине 7, обозначенные № XXXI 12 (?) жилые (промысловые поселки). По всей вероятности это представляют побочные постройки указанного под № XXX знатного (атриум и перистириум, центрального, снабженного колоннами) жилого, знатного дома, развалины которого уже давно были раскопаны и где повидимому проживал эксплуатирующий господин угнетатель. Со стороны главной улицы гражданского города, через корридор (61-60) формы „L“ можно попасть в виноградный пресс (картина 11). Из этого остался лишь известковый фундамент, верхнее оборудование утерено, опустошено за время полутора тысячи лет. Однако эта единственная находка окрестности среднего Дуная также является остатками римской эпохи.

Реконструкцию винного пресса мы нарисовали на основании африканских примеров (картина 11 б). Пресс повидимому пользовали для выделывания виноградного сока, однако, виноград заранее был особо выдавлен ногами и лишь после этого попадал в корзину пресса. Впрочем персонал, состоящий из 4-х лиц (согласно данным Плиниуса) выработывал ежедневно 100 гектолитров виноградного сока. Вторая мастерская промыслового поселка (№ 59) заключала в себе три печи для обжигания посуды и извести. Из них осталось лишь место топки, находящейся под огневой решеткой, но во время раскопок найдены были еще оставшиеся следы топлива (картина 12). В остатках одной печки найдена была гряда гашеной извести и диск изображающий форму листа (негативное клеймо для украшения посуды. Это сооружение принадлежит в Аквинкуме к числу результатов, достигнутых при I. восстановлении после военных опустошений эпохи Марка Аврелия (161-180).

В последние годы произвели мы раскопки уже ранее начатых раскопок общей бани (постройка № XXX помещения № 34-39, картина 7), несколько салонов и корридоров (части постройки № 47-54 на картине № 7), и передние комнаты. Оказалось, что эта общая баня наибольшая (больше, чем 20 помещений) из до сих пор известных в гражданском

городе 3-х общих бань и основана с южной, стороны вдоль главной улицы. Через три вестибюля можно попасть в „клуб“ (№ 47-48) или, минуя таковые, через два весьма узких корридора прямо в баню.

Длина корридора № 50 30.20 метра (ширина в последних 4.70 метрах суживается со 120 на 100 см.-ов), Длина корридора № 49 18.5 метра, ширина его 1.65 метра, в конце находится малая келья (размер 120 × 80 см. ов).

Повидимому помещения теперь раскопанной общественной бани со временем (вследствие нужды в квартирах?) пользовались, как жилые помещения. Этому свидетельствуют мелкие обиходные предметы, которые можно встретить и имеют место лишь в жилых квартирах, (каменная ступка для истолчения зерна, бронзовая швейная игла и иные подобного рода предметы), Найденные предметы свидетельствуют о том, что переселение и бытие ограничено было в 200 годах после Н. Э.

Военные опустошения в 170 году могут достаточно пояснить, что после войны в Аквинкуме настала нужда в жилых помещениях.

Из накопившихся за последние 4 года коллекций в первую очередь должны быть упомянуты надгробные плиты с надписями и обетные каменные алтари (картины 20-25). В саду будайской крепости из фундамента взорванной лестницы показала каменная глыба, которая свидетельствует, что и во время римского владычества местный туземный народ располагал до известной степени автономией („дивитас еравискорум“) картина 20.

Из стены одного из разрушенных в крепости зданий вынули мы ту оставшуюся в целости памятную плиту (картина 23), которая своею надписью увековечила тот факт, что в 228 году офицер римских легионов Главдиус Секстинус приказал восстановить церковь. Эта церковь вероятно также в 170-х годах разрушена была при вторжении язигов и германов и в течение полустолетия была в развалинах, пока ее восстановило частное лицо во II. и величайший экономический расцвет Аквинкума (в начале 200-х годах).

Среди мелких находок нужно упомянуть то гравированное каменное кольцо (картина 26, овальные оси которого 1.8 и 1.4 см.-а),

которое своим изображением единственно в своем роде. Гераклес — Геркулес, сказочный герой, гонит тот скот, который потом подарил римским предкам вместе с правом землевладения. Итак эта картина обращала внимание туземцев Аквинкума на то сказание, что божество Геркулес дал римлянам право владычества над всем миром.

Укажем еще два „устранителя злых духов“ амулета, серебряную пластинку (картина 27),

которую в сложенной виде, в футляре носили на шее (выгравированные на ней волшебные знаки и греческие буквы не имеют понятного текста.) и круглый жженный глиняный цилиндр (радиус 10.4 см.), на котором видна „семь волшебных чисел“ звезда, над ней змея (знак бессмертности), на котором видно латинское выражение, написанное греческими буквами: дюре нос, вернее: дура нос, „поддержи нас на долгие лета,“ (картина 28).

КАТАЛОГ КАРТИН:

1. — Карта римских и средневековых находок во дворе кирпичного завода Бон.
- 2/a — Карта раскопок 1948 года. Ряд гробов в разрезе.
- 2/б — Рисунок трех каменных и одного кирпичного гроба.
3. — Золотые ожерелья, серги и „устранитель злых духов“ амулеты (нижний ряд) из каменных гробов в заводе Бон.
4. — Содержание одного сохранившегося каменного гроба.
5. — Клейма на кирпичах войсковых частей.
6. — Поперечный разрез (дорога, остатки стен жилищного дома и стены каменного канала, через пункты М-Н).
7. — Картины аквинкумского „гражданского“ города (установленные остатки до 1948 года).
8. — Следы малой башни на городской оборонительной стене.
9. — Частичный рисунок и разрез остатков городской башенной стены.
10. — Бронзовый орел (прикреплялся к концу древка знамени).
- 11/a — Известковый фундамент виноградного пресса.
- 11/б — Попытки к восстановлению пресса (африканский тип после Саладина).
12. — Площадь топок ряда печей (промысловый поселок гражданского города).
13. — Разрез остатков двух архитектурных периодов (в ряду печей каменный канал, путь предыдущего периода, по следам прежних и позднейших бытовых квартир).
- 14/a — Следы кирпичного пола в купальне общественной бани.
- 14/б — Клейма на кирпичах общественной бани, построенной войсковой частью.
15. — Разрез слоев, находящихся под полом купальни (?).
16. — Разрез двух архитектурных периодов канализации (перед дверьми общественной бани).
17. — Остатки стен трех архитектурных периодов (вблизи общественной бани).
18. — Разрез изображения на картине 17.
19. — Разрез изображений на картине 17 несколько метров дальше.
- 20--25. — Каменные письма из крепости (№ 21-23: фото Мафурт).
26. Гравированный камень. Геркулес погонщик скота Герiona.
27. Волшебного значения серебряная пластинка из бронзового амулета.
28. Глиняный амулетный цилиндр.
29. Следы подпольного отопления: отверстия для пропуска тепла.

JÁNOS SZILÁGYI

RAPPORT SUR LES RECHERCHES ET LES NOUVELLES
ACQUISITIONS DU MUSÉE MUNICIPAL D'HISTOIRE
ANTIQUE (AQUINCUM) DE 1945 À 1948

Sur le territoire de la briqueterie *Bohn* [Victoria] on avait déjà découvert un certain nombre de monuments antiques et médiévaux [fig. 1]. En été 1948 la briqueterie a fait creuser un fossé pour un conduit d'eau. Au cours de ces travaux on a retrouvé le coin d'un sarcophage ; suivant cette trace, nous avons mis au jour quatre sarcophages dont deux étaient intacts [fig. 2a-b]. Dans tous les quatre cas le champ réservé à l'inscription était vide. Les trouvailles accessoires étaient peu nombreuses ; ce fait négatif caractérisait bien l'état économique des habitants de jadis, leur caractère ethnique [?], leur civilisation matérielle d'allure peu romaine, voire leur misère. Dans le premier sarcophage il y avait cinq squelettes, rangés en deux couches. Les squelettes supérieurs représentaient une période d'enterrement nettement distincte de celle des squelettes inférieurs. Ceux-ci se trouvaient dans l'humus noir de l'antiquité, tandis que ceux-là gisaient dans une couche argileuse. Comme trouvailles accessoires, nous n'avons à signaler que celles appartenant au squelette de femme de la série inférieure : les débris d'un bracelet de fer sur le bras, une petite chaîne d'or à la hauteur de la hanche, un collier de perles, et deux petites boucles d'oreille en or, qui se trouvaient à une certaine distance du squelette [peut-être leur éloignement était-il dû aux fouilles effectuées par les pilliers de la tombe Cf. fig. 3].

Dans le sarcophage plus petit il n'y avait qu'un seul squelette et les débris décomposés d'un vase de verre ou d'argile.

Dans l'autre sarcophage intact, c'est-à-dire non pillé par des profanateurs antiques, nous avons retrouvé près de l'os huméral d'un des squelettes trois amulettes d'or [fig. 3], un objet cylindrique, une bulle ronde et un anneau heptagonal [le 7 était un nombre magique!]. Notre ancêtre superstitieux portait au cou ces objets enfilés sur un fil ou une chaîne.

Tous ces sarcophages semblent être en relation avec une maison d'habitation [ou cimetière], dont un mur a été traversé par le fossé destiné au conduit d'eau. Parmi les débris de ce mur il y avait aussi des morceaux de briques ; sur un de ces derniers on pouvait déchiffrer la marque suivante : [a]P(parante) LV(pp)O [ordinario] »par ordre du centurion Luppus«. Selon le témoignage de cette brique l'édifice doit remonter à la fin du IVe siècle ; on peut proposer la même date pour cette partie du cimetière et pour l'usage des sarcophages. Dans certains cas il s'agit d'une seconde utilisation [fig. 5].

Dans le voisinage du Musée nous avons exploré les restes de la muraille septentrionale de la ville civile d'Aquincum dans une longueur d'environ 200 m.; il est curieux de noter qu'on ne pouvait démontrer les traces d'une tour que devant le coin du mur. La route séparant le mur de la première rangée de maisons avait été cailloutée [fig.

6 : coupe transversale M—N]. Les petites maisons basses à deux ou trois locaux qui formaient cette rue, étaient séparées les unes des autres par des cours ou par de quelques ruelles [fig. 6a]. Les petites trouvailles qu'on y a découvertes nous permettent de dire que ces maisons avaient été bâties dans la première moitié du IIe siècle, après la construction du mur [début du même siècle]. Parmi ces trouvailles il convient de signaler un petit aigle de bronze [fig. 10]⁽¹⁾ qu'on doit avoir perdu ou jeté dans la rue où il a été retrouvé. On a découvert des aigles similaires, fixés sur une hampe de Δrapeau, entre autres à Saalburg² et à Zugmantel. Ces insignes de cohorte montrent bien que la défense de la ville civile était organisée militairement et que la garde formait des troupes.

Parmi les restes des édifices situés derrière le Musée dont la majeure partie a été mise à découvert au cours des dernières années, nous devons signaler en premier lieu un établissement industriel qui paraît avoir eu 12 locaux [fig. 6a, XXXI]. Selon toute probabilité, il s'agit de la dépendance d'une élégante maison d'habitation [avec âtre et péristyle, XXX], dont les restes sont depuis longtemps connus. Du côté de la grand' rue de la ville civile une cour [couloir?] en forme de L [N° 61] et un couloir analogue [N° 60] avaient conduit au centre de l'établissement [N° 58], c'est-à-dire au *pressoir*³ [fig. 11]. Naturellement, on n'en a retrouvé que le fondement en pierre calcaire⁴; l'installation proprement dite a péri pendant les quinze siècles qui nous en séparent. Il n'en est pas moins vrai qu'à notre connaissance c'est le seul objet

romain de ce genre dans la région du cours moyen du Danube. Pour reconstruire l'appareil, nous devons recourir surtout à des analogies africaines⁵. La presse servait à fabriquer du moût⁶ : le raisin, avant d'être mis dans le panier de la presse, devait être foulé. Un autre atelier [N° 59] renfermait trois fours à chaux ; on pouvait y cuire aussi des vases. On n'a retrouvé sous la grille à feu que l'espace réservé au chauffage ; au moment de la découverte [fig. 12] on y voyait encore les empreintes de la combustion de douves ou de bûches de bois. Dans un des fours on a mis à jour parmi quelques débris des blocs de chaux et un disque d'argile orné d'un motif de feuille en bas relief⁷ : c'était le négatif de la décoration d'un vase. Les empreintes qui renvoient à la combustion de certaines douves peuvent bien être les traces d'un bûcher. L'épaisseur des murs d'argile latéraux du four variait de 9 à 15 cm.

Les autres locaux de l'édifice semblent avoir servi de magasins ou d'abri pour les esclaves qui y travaillaient. Il est encore à remarquer que l'établissement industriel n'avait point été le premier édifice à cet endroit. Pour s'en convaincre, il suffit d'examiner quelques petites trouvailles susceptibles de nous servir d'indices chronologiques : 2 médailles d'argent de l'époque de Septime-Sévère, une monnaie médiocrement usée de Sévère-Alexandre [222—235] et, comme la trouvaille la plus ancienne, une médaille de bronze de Commode [180—193]. Il s'ensuit que l'édifice devait être bâti pendant la période de la Ire reconstruction qui succédait aux dévastations de l'époque de Marc-Aurèle [161—180].

C'est également au cours des dernières années que nous avons mis à découvert quelques nouveaux locaux d'un bain public déjà connu⁸ : des salles destinées au jeu

¹ Hauteur : 5 cm. A Aquincum on a déjà retrouvé deux autres aigles analogues [«vexilla», cf. *Budapest Régiségi* [Les Antiquités de Budapest], II [1890], p. 128, fig. 17. Hauteur : 5 et 6,7 cm.
² Saalburg Jahrbuch V [1913—1924], I/a, pl 2 et p. 59 ; VII [1930], IX/20 et p. 45, avec d'autres renvois.

³ La presse à raisins [*torcular*] se trouvait dans un atelier carré peu spacieux, protégé par des murs ayant 30 cm. de large.

⁴ Dimensions du fondement : 180 × 120 × 39 cm. La cavité hémisphérique qui recevait le jus avait un diamètre de 33 cm. et une profondeur de 18 cm. Le canal qui servait à en dériver le jus présente les dimensions suivantes : longueur 83 cm., largeur 9 cm.

⁵ Le type africain a été reconstruit par Saladin : Durm, *Die Baukunst der Römer* t. II/2, p. 508, fig. 568. Voir aussi Cagnat, *Lexique des Antiquités Romaines* [1895], p. 287 et fig. 333. Sur le mécanisme et les types de cette machine cf. P. W.—R. E. *Torcular*, col. 1727—48 [Hörle].

⁶ Un «torcularium» à 4 ouvriers produisait 100 hl de moût par jour [Plin. nat. hist. 15, 23].

⁷ Diamètre : 97. Au revers on a gravé le nom du propriétaire : ASB.

⁸ Cf. les locaux 34—39 de l'édifice XXX [fig. 6a].

[parloirs], des galeries et des antichambres situées le long de la rue. Les locaux que nous venons de mettre à jour servaient aussi de logement, peut-être à cause de la pénurie de logement. En tout cas, une série de petites trouvailles renvoient à cette destination. Parmi ces ustensiles il suffit de signaler les débris d'un vase en «terre sigillée», muni d'une décoration gravée, une monnaie bronze de Gordien et la partie inférieure d'une «terre sigillée» avec la marque VECS, retrouvées au couloir 49; un mortier en pierre calcaire blanche, servant peut-être à broyer des grains de céréales [local situé entre 39. et 47/b; hauteur du mortier : 36 cm., diamètre de l'orifice : 29 cm., diamètre de la base : 20 cm.]; les bases de plusieurs vases de verre, une bulle de bronze [diam.: 1,4 cm.] et les débris de plusieurs vases en «terre sigillée», fabriqués à Rheinzabern [entre les n°s 49 et 47/b]; des imitations locales grises à la décoration imprimée, les débris de quelques vases de cuisine jaunes et noirs et un denier double de Sévère-Alexandre [ibid]; des terracottes grises à la décoration imprimée, un anneau plat de bronze [diam.: 13—10 mm.], une aiguille à coudre en bronze [longueur : 8,6], la base d'un plat en «terre sigillée» [marque : MARC...], les débris de vases de terre cuite fabriqués à Westerndorf et un débris d'un plat de marbre servant à y triturer quelque chose [salle 47/b]. Selon le témoignage des monnaies ces locaux servaient de logement aux alentours de l'an 200 de notre ère. Pour expliquer la pénurie de logement, on n'a qu'à se rappeler les dévastations qui avaient eu lieu sous Marc-Aurèle.

En ce qui concerne les nouvelles acquisitions du Musée, signalons avant tout les monuments munis d'inscriptions. A l'est du Musée, dans une maison ayant un vestibule et une cour en forme de L, nous avons découvert un autel votif endommagé, qui est pourvu de l'inscription suivante : ... [sa]-LVTE SVA / [e]T SVORVM / OMNIVM / V[otum] S[olvi]t L[ibens] M[erito?]. Lettres réunies : T et E, V et A. Le petit autel a 38 cm. de haut ; les lettres sont de 3 cm. Voici les dimensions de l'espace réservé à l'inscrip-

tion : 16 × 23 cm. Il est dommage que la partie supérieure de l'autel ait disparu ; c'est pourquoi on ignore le nom de la divinité, à laquelle l'autel avait été voué.

Au jardin du Château de Bude, dans le soubassement d'un escalier détruit par une explosion étroitement liée aux événements de la guerre, on a découvert un bloc de pierre (fig. 20), ayant 86 cm. de haut et 57 cm. de large [épaisseur : 35 cm ; hauteur des lettres : 3,7 cm.]. Le début de l'inscription a disparu : ... A / ... COL / ... M[?]. CIVIT / [atis Erav] ISCOR(um) T(itus) AEL(ius) / VALENS ET P(ublius) AEL(ius) / [Dub?] ITATVS IIVIR(i-duumviri) / MUN(icipii) AQ(incensis). Cette table de pierre est une nouvelle preuve d'une certaine autonomie de la commune autochtone d'Aquincum pendant la domination romaine.

C'est également au Château [Hunyadi János-út 26] que nous avons retrouvé, dans la clôture appartenant à une maison deux autres monuments de pierre qui sont déjà au Musée (fig. 21). Sans nous arrêter à une table de pierre fortement endommagée (fig. 22), il convient de signaler ici un autel de pierre, destiné à commémorer la construction d'un temple. Le monument a 114 de haut et 39,5 cm. de large ; il est d'une épaisseur de 14 cm. L'espace destiné à l'inscription a 62 cm. de haut ; la hauteur des lettres est 3,8 cm. Voici le texte de l'inscription : CL(audius) SEXTINVS / B(ene) F(iciarius) LEGATI / TEMPLVM / A SOLO RELE / VAVIT MODE / [s]TO ET PROBO CO(n)S(ulibus). Lettres réunies : D et E, E et T. (fig. 23). Comme il ressort des trois dernières lignes de l'inscription, à une année déterminée par le règne de deux consuls [Modeste et Probe, a. 228 apr. J.—C] Claude-Sextin, officier adjoint du gouverneur («beneficiarius legati»), fit reconstruire une église de fond en comble («a solo relevavit»). Malheureusement le texte de l'inscription ne nous permet pas de dire, à quelle divinité était voué ce sanctuaire qui, après avoir été dévasté au temps des incursions jazyges et germaniques (autour de 176), était resté en ruines pendant un demi-siècle.

Au Château nous avons encore retrouvé d'autres monuments plus ou moins mutilés (fig. 24).¹⁰ Parmi les petites trouvailles signalons une pierre sculptée¹¹ que nous avons retrouvée dans la terre remplissant un canal à l'est du Musée. L'image qu'on y a gravée évoque la scène où Hercule mène les bestiaux repris à Cacus, fils de Volcan. Autant que je sache, aucune autre gemme¹² ne présente cette scène. Il est à

¹⁰ Un de ces monuments, à savoir celui qui fut découvert dans le mur occidental du Château présente l'inscription suivante : [Larib] VS] M(i)L(i)TAR(ibus) / C(aius) IVL(ius) PISIBA(nus) MAXI(mus) AEM(i)L(ianus) / PAPVS TR(ibunus) LAT(iciavius) / V(otum) S(olvit) L(ibens) M(eritis). Lettres réunies : T et R, A et T. (fig. 24).

¹¹ Les axes de cette pierre ovoïdes ont 18 et 14 cm. de long.

¹² Sur une gemme en pâte de verre la Victoire, placée d'une manière analogue, mène deux chevaux vers le gauche [Niessen, Beschreibung röm. Altertümer³, 1911, pl II, 138/523]. Sur un relief du bloc de pierre de Vaison le héros tenant un bâton avance vers le gauche après deux boeufs [Esperandieu, Recueil général... I, 1907, p. 212—13, n° 274]. Sur une médaille un jeune homme muni d'un bâton tient deux boeufs [Cohen²... t. III, p. 300, n° 526, avec fig., Commode].

remarquer que l'image rappelle de près celle où Hercule autorise les habitants de Rome à posséder la terre (fig. 26).

C'est dans une tombe que nous avons retrouvé la bulle de bronze¹³ qui, outre une monnaie d'argent toute neuve de Trajan (98—117), contenait une tablette d'argent (fig. 28). Les signes magiques dont celle-ci est pourvue, ne donnent pas un texte compréhensible. Cette «bulle» est la première trouvaille de ce genre au Musée d'Aquincum. Comme objet exorcisant nous, avons pourtant à signaler un disque d'argile (fig. 29), exposé depuis longtemps au Musée, dont l'envers présente au-dessus d'une étoile bicirculaire à sept branches [nombre magique!] un serpent et une inscription latine en écriture grecque : ΔΥΡΗ ΝΟC [*dura nos*, «conservons-nous longtemps»]. Diamètre du disque 10,4 cm., épaisseur : 8,5 cm.

¹³ Sur d'autres tablettes d'Aquincum et de Pannonie, munies de signes magiques analogues, cf. *Archaeologiai Értesítő*, a. 1942, p. 218 et pl XXVII, a. 1946—48, p. 276—77 et pl XXXVIII.

ILLUSTRATIONS

1. — *Carte des trouvailles romaines et médiévales découvertes dans la cour de la briqueterie B o h n.*
- 2/a— *Plan des fouilles de 1948. Coupe transversale montrant la série de sarcophages.*
- 2/b— *Trois cercueils de pierre et un cercueil de briques (dessin).*
3. — *Collier, boucles d'oreille et amulettes exorcisantes [rangée inférieure] en or, retrouvés dans les sarcophages de la briqueterie B o h n.*
4. — *Le contenu d'un sarcophage intact.*
5. — *Les marques des briques des troupes militaires.*
6. — *Les cartes de la ville civile d'Aquincum [avec l'indication des monuments découverts jusqu'à 1948].*
7. — *Coupe transversale [route, restes d'un canal et d'une maison d'habitation] à travers les points M—N.*
8. — *Les traces d'une tourelle dans le mur de défense de la ville.*
9. — *Un détail des restes de la tourelle.*
10. — *Aigle de bronze [destiné à être fixé sur la hampe d'un drapeau].*
- 11/a— *La base en pierre calcaire du pressoir.*
- 11/b— *Essai de reconstruction du pressoir [type africain, d'après Saladin].*
12. — *Les foyers des fours dans un établissement industriel de la ville civile.*
13. — *Coupe transversale montrant les restes de deux périodes de construction [on y voit les fours, le canal, la route de la période antérieure et les restes de deux maisons d'habitation d'époques différentes].*
- 14/a— *Les restes d'un dallage en briques dans la piscine des bains publics.*
- 14/b— *Marques sur les briques de la troupe construisant les bains publics.*
15. — *Coupe transversale montrant les couches situées sous le dallage de la piscine.*
16. — *Coupe transversale montrant les travaux de canalisation des deux périodes de construction [devant les portes des bains publics].*
17. — *Les restes des murs des trois périodes de construction [près du bain publics].*
18. — *Coupe transversale montrant les monuments représentés au n° 17.*
19. — *Coupe transversale montrant les mêmes monuments à quelques mètres plus loin.*
20. — *25. Monuments de pierre avec inscriptions [21—23 : Foto M a f i r t].*
26. — *Pierre sculptée. Hercule conduit les boeufs de G é r y o n.*
27. — *Les traces d'un chauffage fonctionnant sous le dallage : les ouvertures destinées à laisser entrer chaleur.*
28. — *Disque d'argile porté comme amulette.*
29. — *Tablette d'argent munie de signes magiques et appartenant à une amulette de bronze.*